

Yeni İnsan Yayınevi
Ömer Faruk Kitapları

Yeni İnsan Yayınevi: 410
Ömer Faruk Kitapları: 3

Bir Yaratıcılık İmkânı Olarak Kaos
Ömer Faruk

Genel yayın yönetmeni: Aytaç Timur
Yayıma hazırlayanlar: Mister Fa & Aytaç Timur
Kapak tasarımı: Umut Durmuşoğlu
İç sayfa tasarımı: Erol Egemen
Altıkırkbeş Yayın'da 1. baskı 1500 adet, Kasım 2020
Yeni İnsan Yayınevi'nde 1. baskı 1000 adet, Ağustos 2022
ISBN:978-625-8309-02-7
Sertifika No: 12186

©Tohum Yayıncılık Turizm Reklam ve Sağlık Hizm. San. Tic. Ltd. Şti.
İçerenköy Mah. Deđirmenyolu Caddesi Kutay İş Merkezi B Blok No:18/6
Ataşehir/İstanbul
Tel: (0 216) 489 84 08
Tüm hakları saklıdır. Yayıncının yazılı izni olmaksızın, tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir yolla çoğaltılamaz.
www.yeniinsanyayinevi.com
yeniinsanyayinevi@gmail.com
newhumanpublisher@yahoo.com
facebook/yeniinsanyayinevi
instagram/yeniinsanyayinevi
twitter.com/yeninsanyayin

Baskı: Asya Basım Yayın Sanayi Tic. Ltd. Şti.
15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62/B Güneşli -Bağcılar -İSTANBUL
Sertifika No: 52508

Ömer Faruk

Bir yaratıcılık
imkânı olarak kaos

Sunuş
Nami Başer

YENİİNSAN

ÖMER FARUK: Adana doğumlu (d. 1954). Öğrenimi ile ilgili olmayan muhtelif işlerde çalıştı. Orhan Pamuk'un *Beyaz Kale* adlı romanı için yazdığı eleştiri yazısı ile 1987 yılında *Milliyet Sanat* dergisinin düzenlediği Abdi İpekçi Sanat Yarışması/Öykü-Roman Eleştirisi İkincilik Ödülü'nü aldı. Son uğrak noktası Ayrıntı Yayınları oldu. Kurucusu olduğu bu yayınevinin genel yayın yönetmenliğini Kasım 1987-Kasım 2008 yılları arasında sürdürdü.

Müesses nizamın sürmesine payandalık eden muhafazakâr değerlere yönelik bir tür entelektüel hamle aracı olarak tasarladığı "yeraltı edebiyatı" kavramsallaştırılmasını bir diziyile içeriklendirdi ve önerisinin kabul görmesini zevkle izledi. Bu dizide toplumsalın dayattığı kimliğe karşı kişinin kendini inşa etme aracı olarak "asi"liğini savunan Jean Genet'nin kitaplarını yayımladı. [Toplumsalın dayattığı her tür disipline, yerleşik kültürün hayat bulduğu her tür ahlak kuralına istikrarlı bir biçimde karşı çıkan Jean Genet ıslahevinde büyüdü ve uzun yıllar hapisshanedede kaldı. Jean-Paul Sartre'ın *Saint Genet-Comédien et Martyr* (1952; Aziz Genet-Oyuncu ve Kurban) adlı kapsamlı çalışmasıyla adını dünyaya duyurdu.]

Ardından yazı'nın disipliner gramerine meydan okuyan Georges Perec'in *Kayboluş*'unu yayımladı. Fransızcanın en çok kullanılan sesli harfi olan "e" harfi kullanılmadan kaleme alınan roman Cemal Yardımcı'nın dahice çevirisiyle, yine, "e" harfi kullanılmadan Türkçeye aktarıldı. Dünyada üç beş dilde rastlanan bu yaratıcılık şölenine *Radikal* gazetesi birinci sayfadan, sürmanşetten, cahilce gerekçelerle, fütursuz bir üslupla saldırdı; saldırı gerekçelerinin tümünün (= evet, tümünün) "içi boş" çıkmasına rağmen özür dilemedi.

Yayıncılıktaki bu ve benzeri başarıları, 2000 yılında Ayrıntı Yayınları'nın *Dünya Kitap* dergisi tarafından "Yılın Yayınevi" seçilmesiyle ödüllendirildi. Yine, 2004 yılında Türkiye Yayıncılar Birliği "Düşünce ve İfade Özgürlüğü Ödülü" Ayrıntı Yayınları'nın genel yayın yönetmeni olarak kendisine verildi. Yirmi yılda beş yüzden fazla kitabın yayımlanmasına, bir milyon kitabın okurla buluşmasına katkıda bulundu. Bu süreç, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* adlı ansiklopedik çalışmada Erkal Ünal tarafından şu sözlerle değerlendirildi: "Değerlendirmesi nereden baktığına göre değişir, ama Stalinist sol anlayışa karşı itiraz anlamında Troçkizmin ötesinde başka bir sol anlayışın yeşertilmesinde ve anarşizmle temas kurulmasında yayınevinin azımsanmayacak derecede katkısı olmuştur."

Ayrıntı Yayınları'ndan ayrıldıktan sonra kendi adına söz almaya başladı. Melih Cevdet Anday anısına düzenlenen "deneme" yarışmasında *Yarabıçak* adlı kitabı teşekkürle ödüllendirildi.

Yazıları *Birikim*, *Evrensel Kültür*, *Kızılılık*, *Milliyet Sanat*, *Red*, *Varlık*, *Birgün*, *Hürriyet*, *Radikal*, *Taraf* gibi dergi ve gazetelerde yayımlandı. Bir kızı, *Defne Ağacı ve Orman Kardeşliği* (Yapı Kredi Yayınları, 2012; onuncu basım 2022) adlı bir çocuk kitabı, editörlüğünü üstlendiği Deleuze&Guattari perspektifinden felsefe, siyaset ve sanat üzerine kolektif bir çalışma olarak tasarlanan *Dışarıdan Düşünmek* (ed: Ömer Faruk, Chiviyazıları, 2016) adlı bir derlemesi ve *Yarabıçak: Banka Soymuş Bir Devrimcinin Samimi İtirafları* (İthaki Yayınları, 2014), *Başkası Adına Konuşmanın Haysiyetsizliği* (Altıkırkbeş Yayın, 2019; ikinci basım 2021), *Aşk ve Ereksiyon "Aşk"ı* (Altıkırkbeş Yayın, 2019; ikinci basım Yeni İnsan Yayınevi, 2022), *Bir Yaratıcılık İmkânı Olarak Kaos* (Altıkırkbeş Yayın, 2020; ikinci basım Yeni İnsan Yayınevi 2022) ve *Bir Aşağılama Aracı Olarak Çöp* (Yeni İnsan Yayınevi, 2022) adlı deneme kitapları vardır.

Daha etraflı bilgi için bkz: omer-faruk.com

Yakup Coşar
ve
sevgili kalmayı becerenlere...

“Dünya kendi içinde hiçbir yasası, hiçbir nedeni ve hiçbir eređi olmayan bir kaostur.”

Nehamas, A., (1999), *Edebiyat Olarak Hayat: Nietzsche Açısından*, çev.: C. Soydemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 70

“Felsefe yaptığınızda, kadim kaosa inmeniz ve kendinizi evinizde hissetmeniz gerekir.”

Ludwig Wittgenstein'dan aktaran Meisel, M., (2019), *Edebiyatta, Sanatta, Bilimde Kaos İmgelemi*. çev.: M. Moralı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 43

“Bir tek başlangıcın başlangıcı yoktur. Başlangıcın öncesi kaostur. Farklı bir tür olma iddiasıyla hayatı adımlamaya başlayan insan, ‘başlangıç’ın başlayarak ‘son’a kayıt olduğunu, düzenin uçurum korkusu yüzünden başladığını fark edememiş, başlattığı başlangıca bile nüfuz etmeyi bece rememiştir.”

Hayatî, A. el, (1896), *Hayata Dair Meseleler*, çev.: Osman Fuad, İskenderiye: Mesele Neşriyat

“To be unpredictable and unseizable, think (from the) wild!”*

African Violet, South Africa, Cape Town, Graffiti

*“Öngörülemez ve ele geçirilemez olmak için yaban(dan) düşün!”
Afrika Menekşesi, Güney Afrika, Cape Town, Duvar yazısı

Nami Başer

Kaos ve düzen

1755 yılında Jean Jacques Rousseau *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* adlı incelemesini kaleme almıştı. İnceleme, Dijon Akademisi'nin açtığı bir yarışma için hazırlanmıştı. Akademi şöyle bir soru soruyordu: “İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı hangi koşullara dayanır? Ayrıca bu eşitsizlik doğa yasaları açısından meşru mudur?”

J. J. Rousseau iki bölümden oluşan kitabının en başında doğal ile toplumsal durumu ayırır. Doğal durumda, J. J. Rousseau'ya göre, eşitsizlikler olabilir. Kendisi bu durumu şöyle yorumlar: “Ben bu duruma, doğal ya da fizik eşitsizlikler adını veriyorum, çünkü bu durum doğa kaynaklıdır; bu tip eşitsizlikler, yaş, sağlık, vücudun gücü, ruhun ve/veya zihnin nitelikleri üzerinden gelişir. Oysa politik veya ahlaki olarak tanımlayabileceğim ikinci bir eşitsizlik de vardır. Bu eşitsizlik bir anlamda ‘insanların’ anlaşması sonucu ortaya çıkmış ve insanlar ne yazık ki bu durumu benimsemiş, boyun eğmişlerdir. Bazıları, aşırı derecede birtakım ayrıcalıklara sahiptir. Bu ayrıcalıklar, ötekilerin aleyhinde gelişmekte ve bunun sonucunda kimileri zengin, saygıdeğer ve güçlü olurken, ötekiler ise bu durumun dışarısında kalıp, (üstelik) uyum sağlamak zorundadır.”

İncelemenin devamında J.J. Rousseau en büyük kötülüğün “özel mülkiyet”le başladığını savunur. “Kendi evinin, toprağının ya da kendisine ait olduğunu iddia ettiği bir toprak parçasının çevresine çit çeken kişi, ‘Burası benim malımdır,’ dediği andan itibaren, insanlar arasında eşitsizlik başlamıştır,” diye düşüncesini sürdürür.

Ömer Faruk, J. J. Rousseau'nun tezlerini içinde bulunduğumuz Antroposen Çağı'nın özellikleriyle birlikte, yeni kavramların ışığında yeniden ele almayı deniyor. Stoppani, 1870'lerde, artık yeni bir çağa girdiğimizi, “holosen” döneminin bittiğini ve yeni başlayan döneme “antroposen” adını

verebileceğimizi söylemişti. Bu öneri o zamanlar pek kabul görmemişti, ama 1990'dan itibaren, Paul Crutzen bu yeni jeolojik dönemin adını da belirleyerek, dönemin irdelenmesini istedi.

Türkiye'de bu konuda bir çalışma yapılmamıştır. Ancak Ömer Faruk, *Bir Yaratıcılık İmkânı Olarak Kaos* adlı kitabıyla bu dönemin ivedilikle irdelenmesi, sıkıntılı bir biçimde yaşamakta olduğumuz sonuçlarının hepimiz tarafından çözümlenmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Kitabın adından yola çıkarak, düzen kavramını ele alıp Eski Yunancaya gidersek, “düzen” yerine “kozmos” da diyebiliriz, çünkü kozmos, hem dünya hem de düzenlilik anlamına gelmektedir: “Kozmos ve kaos” veya “kaos ve kozmos”.

Düşünce tarihinde farklılıkları oluşturan birtakım ikilikler vardır. Bu farklılıkların kaynaklarını, geldikleri yönleri ve ortadan kalkmalarıyla ilgili koşulları incelemeye “düşünce” adını veriyoruz. Yazar bu kitabıyla, içinde yaşadığımız Antroposen Çağı'nın kaos ve kozmos arasındaki ikilik açısından ele alınıp irdelenmesi gerektiğini ve bu gerekliliğin ertelenemez bir ivedilik içerdiğini göstermektedir.

“Fısıltılar” adını verdiği güzel bir terimle saptamalarda bulunuyor, ama saptama, genellikle gözümüzle gördüğümüz durumlar için kullanılır. Ömer Faruk ise işitme duyumuzun üzerinde durarak bizi çağdaş ve yeni bir düşünme biçimini edinme sürecine çağırıyor. Bilindiği gibi Alman düşünür Martin Heidegger'den itibaren Batı felsefesinin omurgasını oluşturan göz, görme, ışık, ışığa boğulma gibi özelliklerinin artık eleştirilmesi gerektiği tartışılmaktadır. M. Heidegger'in kendisi de bu yolda çalışmalar yapmış, gözün yerine kulak, duyma ve dinlemeye dikkat çekmiş; başkalarını, dünyayı kabullenip kabullenememede gerekli olan anlama sürecinin ilk olarak kulak, duyma ve dinleme ile başladığının

altını çizmiştir. Yazar, J.J. Rousseau'dan başlayıp, M. Heidegger'le devam eden ve gitgide daha fazla kendini gösteren Antroposen Çağı'nın kaotik özelliğini bize tanıtırken aynı zamanda bu durumun eleştirisini de ihmal etmiyor.

Soruyor: “Nasıl oluyor da bu kaos bizi sürekli içerisine sürüklüyor?”

Eskiden doğanın bir kaosu vardı. Ancak Antroposen Çağı ile birlikte insanların kendilerinin sorumlu oldukları, kendi olumsuzlukları yüzünden var ettikleri tahripkâr bir durum ortaya çıktı. İnsan doğaya ve diğer insanlara gücünü dayatma, kendini onlara ve kendisine ispat etme sürecine girerek, gerek doğadaki gerek insanlar arasında oluşabilecek düzeni/düzenleri hep daha kötüye götürerek, içinde yaşadığı toplumun ve kendisinin yok oluşunu hazırlamıştır.

Bu konuda elbette en önemli kurum devlettir. Gerek Platon'dan başlayan batılı politika düşüncesi gerekse antropoloji çalışmalarıyla öne çıkan Claude Lévi-Strauss bu meselenin üzerinde durmuşlardır. Platon, *Devlet* adlı kitabında insanlar arasındaki ilk devlet türünün, şan ve şerefe dayalı devlet türü olduğunu, savaşlar sonucunda askerlerin (yani memleketi kurtaranların), devlet kurma arzuları sonucunda oluştuğunun üzerinde durur. Platon'a göre bu devlet türüne “timokrasi” yani “şeref iktidarı” denilmektedir. Platon, kaotik güçlerin bir araya gelmesi sonucu her düzenin kendi içinde, kendi kendinin tersine dönebilme tehlikesi taşıdığını da bize anlatır. Bu yüzden timokrasi, yani askerlerin kurduğu ve şerefe dayalı yönetim şekli bir süre sonra o askerlerin zengin ettiği (ki bu zenginler askerler arasından da çıkabilir) kişiler tarafından eleştirilecektir: “Vaktimizi niye sadece devleti savunmakla geçirelim, aynı zamanda ticaret de yapalım, zenginleşelim,” düşüncesi ile birtakım talepler ortaya çıkmıştır. Platon'a göre timokrasi, bu ivmenin sonucunda oligarşiye dönüşmüştür.

“Oligo” Yunancada azınlık, az kişinin iktidarı demektir; ancak bu azınlık şu an kullandığımız azınlık kavramından farklıdır. Şu an kullandığımızın tam tersine zengin birtakım kişilerin ortaya çıkması ve az sayıda ailenin yönettiği devletin (askerlerin kendilerine kendilerinin de askere yaptığı destek ile) timokratik yapısının gitgide bozulması, daha çok bir ticaret devletine dönüşmesi, bu ticaret devletinde ayrıcalıklı kişilerin ötekileri tahakküm yoluyla susturması söz konusudur.

Yine Platon, bu ikinci devlet şeklinin, halkın ve ezilenlerin karşı gelmeleri sonucu sarsılacağını söyleyecektir; çünkü oligarşi gitgide kendi içinde artan çelişkileri, yani yönetenler ve yönetilenler arasındaki uçurumun çelişkilerini çözemeyecek ve halk iktidara gelecektir. Bu durumun adı Antik Yunan döneminden beri demokrasidir. Yani Platon’a göre demokrasi birdenbire gökten düşen bir şey değildir, belirli bir tarihsel süreç içerisinde bazı oligarşik güçlerin halka çok fazla baskı yapması sonucu halkın karşı çıkmasıyla gerçekleşmiştir. Gerçekten de Solon, Antik Yunan döneminde (ki Mısır’a kadar gitmiş bir bilgedir ve bilgelik devlet yöneticilerine verilen bir addır), Mısır’dan döndüğü zaman, ‘demos’ denilen (kent içinde halkın oturma yerlerine verilen isim) yerlerde oturan halka özel ayrıcalıklar tanıdığı, kendisinden öncekilerin aksine toprak verdiği, zenginlere vergi koyduğu, halkı da meclise soktuğu için demokrasi kurulabilmiştir.

Yine de süreç bitmiyor!

Platon’a göre, demokrasi de birtakım çelişkiler yaşıyor; çünkü gitgide herkes kendi aklına eseni yapma sürecine girerek kaos yaratıyor ve bu kaosun sonucunda anarşi ortaya çıkıyor. Ve bu kaos sonucunda da bir tiran, yani seçilmiş ya da seçilmemiş (halkın desteği ile de olabilir çünkü) biri ba-

şa geçiyor. Bu tiranlık da demokrasinin sonucunda oluşuyor. (Burası çok önemli: Genellikle demokrasi kendiliğinden oluşuyormuş gibi konuşulur ancak burada oligarşiye karşı ortaya çıktığını görüyoruz.) Sonra demokrasi de kendi içinde kendi kendinin tersine dönerek bugün faşizm dediğimiz özellikleri ortaya çıkartabiliyor. Sürecin içinde ortaya çıkan anarşiden başka rejimlere geçebiliyor. Bu durum Platon'un adını verdiği 'diyalektik' denilen süreçtir.

Her şeyin birbirine, tam tersine dönüşebilmesiyle (ki biz de bunu birkaç kere yaşadık) demokrasi kuruluyor, sonra tiranlar geliyor ve bu aşamada tekrar başa dönüyoruz, askerler iktidarı alınca da sürecin en başındaki timokrasie dönüyoruz. Dolayısıyla, timokrasi, oligarşi, demokrasi, tiranlık, timokrasi... biçiminde bir çember oluşuyor.

Platon'a göre şu ana kadar ortaya çıkan dört devlet şekli de kötü yönetim biçimleridir.

Bu çemberin tamamen kırılması ve artık yeni bir yönetim biçiminin kurulması gündeme gelmelidir.

Platon'dan başlayarak gelecekte nasıl bir toplum kurulabileceği üzerinde düşünen Ömer Faruk kaosun kozmosa, kozmosun kaosa, düzenin düzensizliğe, düzensizliğin düzene dönüşündeki örnekler üzerinde duruyor ve Batı kültüründe bu düşüncelerin nasıl harmanlandığını bize göstermeye çalışıyor.

Platon düşünce evrelerinin en başında yer alır.

Yirminci yüzyılda, gerek Platon'a gerek J. J. Rousseau'ya büyük bir hayranlık duyan Claude Lévi-Strauss ise -kendisi J. J. Rousseau için " İnsan bilimlerinin kurucusu" sıfatını kullanmıştır- bir tür olarak insanın bu evrende geçici olarak bulunmuyormuş gibi davranmasını sürekli olarak kınamıştır. Nasıl oluyor da evrimin belli bir aşamasında bal gibi de rastlantı sonucu ortaya çıkmış bir hayvan

türü olan insanlık, doğaya, başka insanlara, kendi kendisine acımasız davranarak, tahakküm, aşağılama, savaş gibi yöntemlere başvurmuştur? “Antroposantrizm” adı verilen kavramı da sık sık kullanarak, insanın merkezde filan olmadığını özellikle belirtmiş; “etnosantrizm” kavramını genişleterek, içinde bulunduğumuz dünyada kimi ırkların, etnik varlıkların kendilerini nasıl “asil” olarak tanımlayıp diğerlerini aşağıladığını, düşmanlaştırdığı göstermiştir.

Kitapta da başvurulan Ludwig Wittgenstein’den bir cümle aktaralım: “2. Dünya Savaşı’nı faşistler kazanırsa çok kötü olacak, liberal dünya kazanırsa daha da kötü olacak.”

İçinde yaşadığımız pan-kapitalist dünyada kaosun nasıl hâlâ devam ettiğini, kaosun nasıl hâlâ kendisini düzen gibi gösterdiğini, Antroposen Çağı’nda bu geçişlerin kırılganlığını Ömer Faruk kitabında altını çizerek bize göstermektedir. *Bir Yaratıcılık İmkânı Olarak Kaos* adlı bu kitap şu an yaşadığımız topraklardaki sorunları da gözeterik kaleme alındığı, Antik Yunan düşüncesinden itibaren tartışılan kaos/kozmos gerilimleri üzerinde ısrarla düşündüğü ve üslubundaki yenilik sebebiyle önemlidir. Bu yenilik, yukarıda duyma ve dinleme olarak bahsettiğimiz, yazarın “fısıltı” adını verdiği birtakım seçilmiş fragmanlarla gündeme getirilmekte, içeriklerindeki yoğunluk ve çarpıcılık ise yazara nasıl bir zorunluluk olarak görüldüğünü göstermektedir. Sanki Ömer Faruk, duydukları ve dinlediklerinden gelen duyarlılıkla galeyana gelmiş ve “zabıt” tutmuş gibidir; bu yeni üslup ile onları bize altını çizerek aktarmak istemektedir.

Edebiyat da bu konuya duyarsız kalmamıştır: J. J. Rousseau, dilimize *Yalnız Gezerin Hayalleri* diye çevrilen anılarında kendini, bu “kaostan oluşan düzen”i bir sandalda yaşarken anlatır. James Joyce ise *Finnegans Uyanması*’nda bu

ikiliye “Chaokozmos” adını verir, –Ece Ayhan’ın “cehennet”i gibi bizi ikisini de denemeye yöneltir.

Kafka, günlüklerinde, “Yazarın görevi depremi kayıt etmektir,” der. Böyle bir kaydın düşünce dünyamızdaki ilk örneği Ömer Faruk tarafından başlatılmış oluyor. Okurlara, bir yandan Antroposen Çağı’nın özelliklerini öte yandan da Antik Yunan’dan beri Batı kültüründeki düşünsel kaygıları yepyeni bir üslupla dile getiren bu kitabı “dinleyerek” hayatlarına katmalarını ve “kendilerini dağıtmalarını” hiç tereddüt etmeden tavsiye ediyorum.

Ömer Faruk

Bir yaratıcılık
imkânı olarak kaos

“Sezgilerime göre bu işte bir sorun var: Askerlikte, en kusursuz düzene ulaştığımız bu kurumda nasıl oluyor da her an can vermeye hazır olmak zorunda oluşumuzu normal karşılıyoruz? Nedenini, niçinini ifade edemiyorum. Düzen, bir biçimde ölme ve öldürme ihtiyacına dönüşüyor.”

Robert Musil’in *Niteliksiz Adam* adlı kitabından aktaran Bröckling, U., (2008), *Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, çev.: V. Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 22.

“Kendisi ve düşmanı arasında benzerlik görmeyen, tüm kötülüğün kendisinde değil başkasında olduğuna inanan biri trajik biçimde düşmanına benzemeye yazgılıdır. Fakat kendindeki kötülüğü tanıyarak, düşmanı gibi olduğunu keşfeden biri gerçekten farklıdır. Benzerliği görmeyi reddederek kötülüğü pekiştirir, kabul ederek azaltırız. Ne kadar farklı olduğumu düşünürsem, o kadar aynı kalır; ne kadar aynı olduğumu düşünürsem, o kadar farklı olurum.”

Tzvetan Todorov’dan aktaran Svendsen, L., (2017), *Kötülüğün Felsefesi*, çev.: M. Hocaoğlu, İstanbul: Redingot Yayınları, s. 155

“Herkes birbirinin örneği olmayı hiçbir çağda bu kadar istemedi.”

Uyar, T., (1985), *Sonsuz ve Öbürü*, Haz.: T. Uyar&S. Nezir, İstanbul: Broy Yayınları, s. 157

“Akıllı telefon sadece etkili bir gözetleme aracı değil, aynı zamanda taşınabilir bir günah çıkarma sandalyesidir.”

Han, B-C., (2019), *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, çev.: H. Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları, s. 22